

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2023

STOCKHOLM 2023

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm 2023

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

witterhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-44-0, ISSN 0083-6796

Italgraf Media, 2023

INNEHÅLL

- 7 Preses hälsningstal
- 11 År 2023 tilldelade medaljer och priser

MINNESORD

- 19 Johan Söderberg
- 27 Sture Allén

FÖREDRAG

- 45 Anders Wästfelt: *Gränsen mot framtiden. Insikter om jorden, tiden och samhället*
- 65 Gunnar Almevik: *Kulturarv i Antarktis*
- 87 Marie-Louise Bech Nosch: *Odysseus garderob. En homerisk hjälte och hans kläder*
- 103 Joakim Nivre: *Naturliga språk och artificiell intelligens*
- 115 Jonas Granfeldt: *Utbildning i främmande språk då, nu och sen. Moroten, piskan eller predikan?*
- 133 Hanne Fjelde: *Demokrati i vågskålen*
- 141 Arne Jarrick: *Kunskapen har en början men inget slut – varför är detta inte självklart?*
- 155 Hanna Bäck: *Politisk polarisering som utmaning för demokratin*

- 169 Anders Jarlert & Lars Berglund: *Kyrkomusikens historia*
– finns den?
- 187 Bo Andersson: *En gåva till en drottning – Aurora*
von Königsmarcks Nordischer Weÿrauch

ÅRSBERÄTTELSE, FÖRTECKNINGAR ÖVER LEDAMÖTER,
AKADEMIFORSKARE OCH PERSONAL

- 207 Ständige sekreterarens årsberättelse
- 213 Vitterhetsakademiens kulturfastigheter
- 227 Årsberättelser från vissa forskningsföretag m.m.
- 239 Publikationer utgivna 20.3.2022–19.3.2023
- 241 Alfabetisk förteckning över Akademiens ledamöter
- 258 Akademiens ledamöter i invalordning
- 261 Ledamöternas fördelning på klasser
- 263 Avlidna ledamöter 20.3.2022–19.3.2023
- 264 Akademiens utskott och nämnder
- 270 Vitterhetsakademiens akademiforskare
- 271 Akademiens personal

GUNNAR ALMEVIK

Kulturarv i Antarktis

DE HÄR ARTIKELN handlar om kulturarv i Antarktis och närmare bestämt lämningar med svenska intressen kring Antarktiska halvön.¹ Det kan tyckas långsökt att tala om svenska kulturarv i en avlägsen kontinent 15 000 kilometer bort, men det förhåller sig så att Sverige har medverkat i att utpeka flera historiska lämningar som kulturarv och också har ansvar för att förvalta dessa i enlighet med internationella överenskommelser inom Antarktisfördraget.

Fördraget undertecknades 1959, ursprungligen av tolv nationer som aktivt bedrev forskning i Antarktis, under portalparagrafen att kontinenten ”för all framtid ska användas uteslutande för fredliga ändamål”. Det ligger utanför Förenta nationernas ramverk och drivs genom Antarktisfördragets konsultativa möten (ATCM) som i dag har 29 fullvärdiga medlemsstater. Sverige anslöt sig till fördraget 1984 och fick kort därefter konsultativ status. Sedan 2006 finns en svensk lag och förordning om Antarktis som implementerar fördraget och det viktiga Miljöskyddsprotokollet från 1991 som skyddar Antarktis miljö och värden ur biologisk, vetenskaplig, historisk och estetisk synpunkt (SATCM 1991). När protokollet trädde i kraft 1998 förklarades hela kontinenten som ”ett naturreservat för fred och forskning”.

De aktuella kulturarven med svenska intressen är en övervintrings-

och forskningsstation i trä, två byggnadsruiner i sten och rester av ett par fyrbåkar som alla härrör från Sveriges första Antarktisexpedition 1901–1903 under ledning av geologen Otto Nordenskjöld. Kulturarvens existens är inte allmänt kända i Sverige och formerna för kulturarvsförvaltningen är komplicerade. Polarforskningssekretariatet är ansvarig förvaltningsmyndighet för Antarktisfrågor medan Riksantikvarieämbetet ansvarar för frågor om kulturarvet. Dessa myndigheter är underställda olika departement för utbildning respektive kultur, men det är utrikesdepartementet som samordnar Sveriges deltagande vid Antarktisfördragsparternas möten och överenskommelser.

I Argentina har lämningarna stor betydelse och vårdas som vittnesbörd om nationens långa närvaro i Antarktis. Argentina var en av sju nationer med territoriella anspråk som ursprungligen undertecknade Antarktisfördraget. Den bevarade forskningsstationen, en prefabricerad modulbyggnad som expeditionen från 1901 transporterade från Sverige och satte upp på Snow Hill Island, herefter Snowhillön, är sedan länge byggnadsminnesförklarad i Argentina. Den är ett byggnadsminne men också en markör i en geopolitisk diskurs om Argentinas suveränitet över ett territorium utsträckt på två kontinenter. Den argentinska kopplingen är expeditonsdeltagaren José María Sobral som fick kliva ombord på skeppet *Antarctic* i Buenos Aires som representant för den argentinska staten, och som bodde och arbetade tillsammans med Nordenskjöld och hans forskargrupp.

Forskningsstationen står alltjämt kvar, men tidens tand och ökade risker till följd av klimatförändringar har aktualiserat ett behov av förebyggande insatser. Varje år under sommarsäsongen, det vill säga det norra halvklotets vinter, genomför Argentina forsknings- och förvaltningskampanjer med hundratals deltagare. Den omfattande logistiken tillhandahålls av en avväpnad del av den argentinska militären. Under den antarktiska sommaren 2020 genomförde en svensk-argentinsk forskargrupp ett fältarbete i Otto Nordenskjölds fotspår, i syfte att dokumentera lämningarna och analysera kulturarvsförvaltningen.²

Fältarbetet var ett första initiativ till samarbete mellan Polarforskningssekreteriatet och Riksantikvarieämbetet för att samordna polarforskning och kulturarvsförvaltning i Antarktis.³ Här behandlas några av de frågor som ställdes. Vad rör det sig om för lämningar? Hur har de använts och bestått det hårda klimatet under de gångna 120 åren? Hur går det till när lämningar som dessa blir kulturarv? Syftet med artikeln är att ge en allmän förståelse för lämningarna och förvaltningen av dem som kulturarv. Under vistelsen på plats och det kulturarvsarbete som jag själv deltagit i har en annan fråga grott som jag avslutningsvis ämnar diskutera: Vad motiverar insatser för bevarande av kulturarv på en avlägsen och otillgänglig plats som Antarktis, en kontinent utan befolkning, som endast ett fåtal har möjlighet att besöka? Ett kulturarv för vem?

Den första svenska Antarktisexpeditionen 1901–1903

I oktober 1901 lämnade skeppet *Antarctic* med besättning Göteborgs hamn för den första svenska Antarktisexpeditionen. I lasten fanns förnödenheter och proviant för att klara resan och en längre vistelse över en antarktisk vintersäsong. De hade utrustning för naturvetenskaplig forskning och en prefabricerad forskningsstation tillverkad i delar på J.O. Wengströms mekaniska snickerifabrik i Stockholm. Expeditionsledaren Otto Nordenskjöld, vars morbror Adolf Erik Nordenskiöld hade genomfört flera upptäcktsfärder i Arktis, var huvudsakligen vetenskapligt intresserad och meriterad inom etnologi, geografi och geologi. Vid den här tiden var upptäcktsfärder inte sällan geopolitiskt och ekonomiskt motiverade, då säl- och valfångsten i Arktis och Antarktis var en växande industri av global betydelse.⁴ I den 26 man stora besättningen, för det var uteslutande män, fanns många vetenskapsområden representerade. Johan Axel Ohlin var zoolog, Carl Skottsberg botanist, Samuel Duse militär och kartograf, Erik Ekelöf läkare och bakteriolog, Gösta Bodman fysiker och meteorolog, och Gunnar Andersson arkeolog och geolog. Den norske kaptenen Carl Anton Larsen hade erfarenheter från en tidigare Antarktisexpedition i samma område. Nordenskjöld själv

hade genomfört forskningsresor till Grönland, Klondike, Patagonien och Eldlandet.⁵

Otto Nordenskjöld planerade resan under en längre tid och lyckades rekrytera en kompetent besättning och en erfaren kapten, men hade desto svårare att finansiera expeditionen. Kungl. Vetenskapsakademien avslog Nordenskjölds ansökan varpå även andra privata finansärer drog sig ur. Expeditionen kom trots allt i väg genom vad vi i dag skulle kalla *crowd-sourcing* i de göteborgska näringslivskretsarna, sponsring in natura från företag och privatpersoner, och därtill stora privata lån.⁶ Under resan stannade skeppet i Buenos Aires för att proviantera, och där träffades en överenskommelse med företrädare för den argentinska staten om ett anseeligt bidrag med förnödenheter och stenkol i utbyte mot en plats för en argentinsk expeditionsdeltagare, militären José María Sobral. Det blev således en svensk-argentinsk expedition.

Expeditionen anlände Antarktiska halvön under sommarhalvåret, och letade där efter en plats att resa den prefabricerade forskningsstationen innan sommarens slut. De valde en plats kallad Snow Hill, som de upptäckte var en egen ö och inte en del av den större Seymourön (Marambio i argentinskt namnbruk). Stationen uppfördes cirka 150 meter från havet på öns västra sida och på toppen av en liten kulle nedanför branta berg. Placeringen gör byggnaden till ett synligt landmärke med vyer över Admiralitetssundet mot Rossön i öst och Cockburnön i norr. Sundet mot Seymourön i söder uppkallades Picknicksundet, eftersom det var häröver de fick resa från forskningsstationen för att proviantera av en koloni adéliepingviner. Här i den så kallade Pingvinbukten anlade de en båk med en hög träpåle som sjömärke.

Den prefabricerade byggnaden restes på Snowhillön under februari 1902. Den var byggd med Georg Carl Amdrups övervintringsstation på Kap Dalton på Östgrönland som förlaga.⁷ Byggnaden rymmer ett kök med en spis, tre sovrum med en våningssäng och ett skrivbord i vardera kammaren, samt ett centralt placerat uppehållsrum med en kamin och ett matbord. Byggnaden har ett våningsplan med sadeltak och en förstuga

Forskningsstationen på Snowhillön. Foto: Otto Nordenskjölds arkiv, Göteborgs universitetsbibliotek.

mot öster i skydd av bergen. Byggnadsplanen mäter cirka $6,30 \times 4,10$ meter, och byggnaden är utlagd från syd till norr i längsriktning med en liten förskjutning mot öster. (Placeringen är enligt beprövad erfarenhet bland logistikpersonal i Antarktis det optimala för att i dessa trakter motstå sydliga stormvindar och undvika att vinddriven snö barrikaderar ingången.) Byggnaden modifierades från förlagan, sannolikt på plats, genom att väggarna lutades svagt inåt upptill, som tältväggar, för en aerodynamik som bättre motstår stormarna. Två diagonala plankor sattes upp mot den norra fasaden och rep monterades i varje hörn och förankrades i marken för att byggnaden skulle stå emot kraftig vind.

Konstruktionen består av en regelstomme av tvåtumsplank beslagen utvändigt och invändigt av spontade brädor men är helt oisolerad.⁸ Tak och ytterväggar täcktes med tjärpapp med läkt över skarvarna. Invändigt kläddes väggarna med ett filtat ylleyg. Byggnaden placerades direkt på marken men syllen grävdes ner ett par decimeter under marknivån, vilket är det ungefärliga djupet till permafrosten under sommaren. Johan Gunnar Andersson skriver i sina memoarer att han ansåg att Otto Nordenskjöld borde ha placerat stenbumlingar utmed ytterväggen för att både isolera och stabilisera huset.⁹ På bilder från expeditionen framgår emellertid att det mot husets väggar placerades höga staplar av packlådor av trä.

Här på Snowhillön stannade Otto Nordenskjöld och José María Sobral och fyra andra medlemmar ur expeditionen, medan skeppet *Antarctic* med resten av besättningen gav sig av på andra upptäcktsfärder kring Antarktiska halvön. Byggnaden fungerade som en bas för forskningsarbetet, och i det omgivande landskapet upprättades fältstationer med instrument för klimatmätning. De mätte luft- och jordtemperatur, luftfuktighet, vindhastighet, nederbörd och magnetism. De gjorde exkursioner och samlade fossil, flora och fauna och karterade

Nästa sida: Foton tagna i samband med fältarbeten och forskning på Snowhillön 1902–1903. Foto: Otto Nordenskjölds arkiv, Göteborgs universitetsbibliotek.

landskapet, mätte havsdjup och försökte urskilja fastland från havs-glaciärer. Tidigare okända öar, berg, sund och vikar karterades och döptes efter sponsorer eller kungligheter men också efter upptäckarna själva: Kronprins Gustafs kanal, Herrströms ö, Kap Gunnar.

Skeppet *Antarctic* med kvarvarande besättning reste över Drake-sundet till Ushuaia på sydamerikanska fastlandet, till Falklandsöarna (i argentinskt namnbruk *Islas Malvinas*) och Sydgeorgien. De bunkrade kol, reparerade skeppet, karterade geografien och samlade in zoologiskt och geologiskt material men prospekterade också för möjliga platser för valfångst och kokerier av säl- och valolja. En av de platser som identifierades gavs namnet Grytviken och kom att bli en viktig knutpunkt för denna tids oljeindustri.

Planen var att återvända och återförenas med forskargruppen på Snowhillön under sommaren 1902–1903 för gemensam hemresa till Sverige, men Weddellhavets isar i Grahamlandet gjorde passagen oframkomlig. En mindre grupp om tre man, Olof Gunnar Andersson, Toralf Grunden och Samuel Duse, valde att gå i land i en vik på Antarktiska halvöns nordöstra spets för att göra fältarbeten och om möjligt ta sig till Snowhillön till fots, annars skulle skeppet hämta upp dem senare. De fick på grund av väderförhållanden avbryta ett försök att vandra över isar och öar, men skeppet kom inte till undsättning. De tvingades att övervintra och byggde en stenhydda. Platsen kallade de för Hoppets vik.

Den kvarvarande besättningen med tjugo man på *Antarctic* sökte efter en passage genom ismassorna men fastnade till slut och tvingades lämna skeppet som de från isen såg gå till botten. De lyckades efter drygt två veckors vandring på isflaken ta sig till Pauletön, en tidigare känd liten vulkanö, och byggde även de en stenhydda inför den kommande vintern.

På ön fanns en permanent adéliepingvinkoloni precis som i Hoppets vik och i Pingvinbukten på Seymourön, och den gav de strandsatta proviant i form av ägg och kött. De reste en fyrbåk i sten på öns högst belägna punkt för att påkalla uppmärksamhet från eventuella förbipasserande skepp. En av besättningsmedlemmarna, sjömannen Ole Christian

Wennergård, dog på ön och hans grav är en del av kulturminnet tillsammans med hyddan och fyrbåken.

Räddningen kom men skulle dröja till nästföljande sommar. I november 1903, efter den andra övervintringen, anlände det argentinska skeppet *Uruguay*, som hade skickats ut då den svensk-argentinska expeditionen inte var tillbaka enligt tidsplanen. Den mindre gruppen i Hoppets vik gjorde efter en vinter i stenhyddan ett nytt försök att vandra den långa sträckan söderut till Snowhillön. Det tog dem tre veckor men de kom fram. Under vägen, mitt på en is över ett sund, mötte de en grupp med Otto Nordenskjöld som var ute på en exkursion, som kunde ledsaga dem hem. Inte många veckor därefter anlände skeppet *Uruguay* till Snowhillön, och när forskningsmaterial lastats här och från Hoppets vik kunde även besättningen på Pauletön undsättas. Expeditionsmedlemmarna mottogs av en imponerande folkmassa när de återvände till Buenos Aires.

Otto Nordenskjöld började efter hemkomsten planera för en ny forskningsexpedition till Antarktis, med bättre finansiering och utrustning för att fullfölja forskningen. Expeditionen var planerad och även till stor del finansierad, men allt grusades av världskriget 1918.

Här slutar en historia om Sveriges första Antarktisexpedition, vetenskapliga upptäckter och umbäranden. Det är en väldokumenterad historia vars främsta bidrag har skrivits av expeditonsmedlemmarna själva.¹⁰ Här börjar emellertid en annan historia, om Argentinas historia på Antarktis, om internationella konflikter och samarbeten, och om svenska kulturarv i Antarktis.

Från lämning till kulturarv

Kulturarv är ett mångtydigt begrepp som används på skilda sätt av olika personer och grupper och även kulturarvsinstitutioner emellan. Titeln ”Kulturarv i Antarktis”, och den här aktuella rubriken ”Från lämning till kulturarv”, utgår från en förståelse av kulturarv som någonting som kommer från det förflutna och som människor identifierar som ett uttryck för

Stenhyddan i Hoppets vik är konstruerad som kallmur av stenar från platsen, ungefär 1,70 meter hög, med ett huvudrum på cirka 4×4 meter förbundet med en föstuga på 3×2 meter där en ingångsdörr från öst är placerad. Murarna står kvar, men det tält som de hade i rummet innanför murarna och takkonstruktionen av segelduk är borta. Foto: Otto Nordenskjölds arkiv, Göteborgs universitetsbibliotek.

värderingar, övertygelser, kunskaper eller traditioner från förr. Kulturarv är i denna mening en social konstruktion som påverkas av de uppfattningar och värderingar som människor har, vilket också inkluderar de som reglerar och förvaltar. Kulturarv är en produkt av en process, som kan vara informell eller formell, privat eller kollektiv, och ske i samförstånd eller konflikt. Eftersom Antarktis är en kontinent utan medborgare eller permanent befolkning och alla aktiviteter hanteras inom ramen för Antarktisfördraget, avser kulturarv i Antarktis här urvalet, det formella instiftandet och hanteringen av vissa lämningar som kulturarv. Forskare har registrerat 2,7 miljoner platser i Antarktis med mänsklig påverkan,¹¹ och 95 av dessa har pekats ut som särskilt skyddsvärda av Antarktisfördragsparterna. Bland kulturarven finner vi forskningsstationer och

Den gamla stenhyddan i Hoppets vik. Här anlade Argentina 1953 en militärbas, liksom alla deras baser i karakteristisk orange färg. Foto: Gunnar Almevik.

andra funktionsbyggnader, gravar, fyrar, båkar, kvarlämnade fordon och ett tält. Det är också flera avsiktliga monument, statyer, mässingsplaketter och informationsskyltar som har status som kulturarv.

Hur går det till när en lämning eller en vård av ett minne blir ett kulturarv i Antarktis? I fördragstexten från 1959 finns inga referenser till kulturarv eller skydd av historiska lämningar, men på det första konsultativa mötet (ATCM) 1961 diskuterades vikten av att skydda historiska platser och minnesmärken.¹² På 1968 års konsultativa möte initierades ett arbete med att lista bevarandevärda objekt, 1970 tillsattes en arbetsgrupp för att utarbeta kriterier för urval och 1972 instiftade Antarktisfördragsparterna 43 historiska platser och minnesmärken, Historic Sites and Monuments, med förkortningen HSM. Samma år, 1972, antogs Världsarvskonventionen inom FN:s ramverk, som i dag har en lista med drygt 1 150 objekt fördelade över alla kontinenter – förutom Antarktis.

Bland de första historiska platser och minnesmärken som listades i Antarktis fanns forskningsstationen på Snowhillön (HSM38), stenhyddan i Hoppets vik (HSM39) och stenhyddan, en grav och en fyrbåk i sten på Pauletön (HSM41). Långt senare, 1990, skyddades även den träpåle och fyrbåk i sten (HSM60) som Otto Nordenskjölds forskargrupp reste vid Pingvinbukten på Seymourön. Helt nyligen, 2019, listades en fyrbåk i sten (HSM94) som tillkom under en norsk expedition 1892–1893 på den nordöstra sidan av Seymourön. Sverige medverkade i nomineringen av den här fyren, bestående av ett antal stenar i en knappt urskiljbar pyramidisk form, och påtog sig också förvaltningsansvar tillsammans med Argentina, Norge och Storbritannien. Den svenska kopplingen står att finna i Carl Anton Larsen som var kapten för skeppet *Jason* 1892–1893 och *Antarctic* 1901–1902. Fyren kallas därför Larsens fyr och den besöktes under den svenska expeditionen. Två expeditionsledare skrev sina namn i den träpåle som en gång fanns i stenröset, men som inte längre finns kvar.

Kulturarv har inte varit det begrepp som använts inom Antarktisfördragets arbete fram tills helt nyligen. I stället har begreppen historisk och historiskt värde använts i samband med urval och skydd. En mer systematisk process för att utse historiska platser och minnesmärken utvecklades med utgångspunkt i det så kallade Miljöskyddsprotokollet från Antarktisfördragsparternas möte i Madrid 1991, då Antarktis inrättades som ett naturreservat för fred och forskning.¹³ I olika dokument och resolutioner till protokollet preciserades begrepp, kriterier för urval och riktlinjer för den praktiska förvaltningen av kulturarv.¹⁴ Det historiska värdet utgör det centrala begreppet och avgör huruvida en plats eller ett minnesmärke ”representerar, sammanlänkar eller minner om händelser, erfarenheter, prestationer, platser eller dokument som är viktiga, betydelsefulla eller ovanliga i samband med mänskliga händelser och aktiviteter i Antarktis”.¹⁵ Vid nomineringar av platser och minnesmärken ska ett eller flera av sju kriterier uppfyllas och motiveras:

- a) En speciell händelse relaterad till platsen är av betydelse för vetenskapens historia eller i utforskningen av Antarktis.
- b) Det finns en speciell association med en person som spelade en viktig roll i vetenskapens historia eller utforskningen av Antarktis.
- c) Det finns en speciell association med en anmärkningsvärd bragd av uthållighet eller prestation (*feat of endurance or achievement*).
- d) Platsen är representativ för, eller utgör en del av, någon omfattande verksamhet som har varit viktig för utvecklingen och kunskapen om Antarktis.
- e) Det finns ett särskilt tekniskt, historiskt, kulturellt eller arkitektoniskt värde i dess material, design eller konstruktionsmetod.
- f) Det finns potential att genom studier erhålla information eller att utbilda människor om betydande mänskliga aktiviteter i Antarktis.
- g) Platsen har symboliskt värde eller är ett minnesmärke (*symbolic or commemorative value*) för människor från många nationer.

Vad gäller lämningarna från den svenska expeditionen 1901–1903 så anfördes i samtliga fall alla sju kriterier för att motivera det historiska värdet. Det förekommer att alla kriterier används, men vanligtvis är det färre eller endast ett kriterium som lyfts fram. De tre mest frekventa kriterierna bland alla de 95 listade kulturarven är associationen till en person (kriterium b), följd av associationen till en händelse (kriterium a) relaterad till platsen av betydelse för vetenskapens historia eller i utforskningen av Antarktis. Det tredje vanligaste kriteriet är associationen med en anmärkningsvärd bragd av uthållighet eller prestation (kriterium c). Det är uppenbart att kulturarvet i Antarktis är starkt präglad av den epok mellan 1897 och 1922 som historieskrivningen huvudsakligen ägnats åt och som benämns som den ”heroiska tiden” för utforskandet av Antarktis.

Första gången kulturarvsbegreppet användes i Antarktisfördragets arbete var 2009, i ett dokument med riktlinjer för listning och skydd av historiska platser och minnesmärken. Begreppet förekommer här perifert på ett par ställen, men i en handbok för bedömning och förvaltning

av kulturarv i Antarktis från 2022 är det ett genomgripande begrepp, och nämns inte mindre än 111 gånger.¹⁶ Begreppet används nu för alla tänkbara uttryck för mänsklig påverkan. Här etableras kategorin *Antarctic heritage*.

En annan historia

Lämningarna efter den första svenska Antarktisexpeditionen har självklart påverkats av det hårda klimatet och lämnats i förfall under långa perioder utan tillsyn och kontinuerligt underhåll, men den mest genomgripande och omgestaltande påverkan består i insatser för vård, skydd och information om lämningarna som kulturarv.

Den första dokumenterade vårdinsatsen på forskningsstationen på Snowhillön gjordes av den argentinska militären i samband med femtioårsjubileet av räddningsinsatsen med skeppet *Uruguay*. Byggnaden stod kvar 1953 men stora mängder av is och snö hade tagit sig in genom trasiga fönster och springor. Militären spikade för fönstren med brädor som en skyddsåtgärd. Målet med besöket var emellertid inte byggnadsvård utan att stärka Argentinas närvaro i regionen inom ramen för en intensifierad konflikt med Storbritannien om suveräniteten i västra Antarktis. Läget var spänt mellan länderna. Det hade varit en mindre väpnad konflikt vid Hoppets vik där Storbritannien hade etablerat en militärbas. Basen brann senare ner med två dödsoffer.

Den argentinska militären återkom till Snowhillön 1962 i samband med José María Sobrals bortgång. En minnesplakett i mässing sattes upp utanför byggnaden. 1965 besöktes platsen i samband med byggnadsminnesförklaringen,¹⁷ och en ny minnesplakett i mässing sattes upp. Huset var alltjämt fyllt med snö och is och fönstren beslagna med brädor. Rester av utrustning och packlådor låg spridda runt huset.

1972 listades som tidigare nämnts forskningsstationen på Snowhillön som ett historiskt minnesmärke tillsammans med stenhuddorna i Hoppets vik och Pauletön. Det dröjde emellertid fram till 1980 innan direkta vårdinsatser företogs. 1979 utarbetades bevarandeprogrammet *Museo-antar* av Argentinas ansvariga myndighet för Antarktisfrågor, Direc-

ción Nacional del Antártico (DNA) och institutet för Antarktisforskning, Instituto Antártico Argentino (IAA). 1980 startade ett omfattande restaureringsarbete, först med att avlägsna is och snö och därefter med att restaurera byggnaden och säkra ruinerna. En större arbetsinsats startade på 1990-talet med terrasseringar av kullen till forskningsstationen på Snowhillön för att motverka jorderosionen.¹⁸ Arbetet genomfördes, vilket fortfarande är fallet, av Antarktisforskarna själva med stöd av militär personal.

2005 förklarades forskningsstationen på Snowhillön som ett museum. En vandringsled markerades ut för turister som från kryssningsbåtar anländer med gummibåtar vid stranden, och en större träskylt med information om museet placerades som en entré till området. Rep och staket sattes upp på kullen som avgränsning mot slänterna för att undvika skred. Inne i huset har informationsskyltar, inplastade fotografier och bevarade föremål satts upp på väggarna som i ett hembygdsmuseum, men det finns fortfarande en fin känsla i huset. Knappheten av resurser har väsentligen resulterat i minsta möjliga ingrepp. Stolarna och det gamla köksbordet har lagats med spik och återanvänt material. I bordsskivan finns spår av ishackor från det att rummet tömdes på snö och is.

Fram till 2005 hände det att forskare och militärer bodde i huset under de årliga Antarktiskampanjerna sommartid. Huset fungerade bland andra småhus på Antarktis också som härbärge för den som hamnat i sjönöd eller bara passerat. På 1990-talet uppfördes en liten förrådsbyggnad nedanför kullen med byggnadsmaterial, drivmedel, mat och andra förnödenheter. Alla hus i Antarktis är också depåer. Antarktis byggnader, stora som små, är inte låsta med nyckel utan endast med en hasp.

Argentinska forskare hade under en längre tid noterat hur smältvatten tar nya vägar runt kullen och eroderar marken och skapar skred. Arbetet med terrasseringarna avbröts i början av 2000-talet i samband med Argentinas ekonomiska kris och har inte återupptagits. Det är sannolikt att situationen hade varit än mer akut utan dessa markförstärkningar. Företrädare för argentinska forskningsinstitutet (IAA) uppvaltade svenska

forskare och Polarforskningssekretariatet för att gemensamt analysera situationen, varpå en process ledde fram till en gemensam svensk-argentinisk expedition benämnd CHAQ2020.

Den här texten bygger till stora delar på materialsammanställningen, dokumentationen och tillståndsbedömningen som gjordes i CHAQ2020 på plats i januari och februari 2020.¹⁹ Snowhillön, Hoppets vik och fyrbåkarna på Seymourön undersöktes men expeditionen lyckades inte komma till Pauletön. Forskargruppen karterade, beskrev och fotograferade alla spår och lämningar i landskapet från den första svenska Antarktisexpeditionen, såsom mätstationer, avfallshögar och materialdepåer, men också senare aktiviteter som terrasseringar, staket och skyltar från kulturarvsförvaltningen. Objekten och det omgivande landskapet skannades med laser samt drönar- och markbaserad fotogrammetri, men också med traditionella uppmättningsmetoder. Alla bilder, filmer, punktmoln och inspelade ljud från forskningsstationen i storm, från pingvinerna och från isflaken har bearbetats och gjorts tillgängliga i öppna arkiv.²⁰

På Snowhillön installerades mätutrustning, delvis på samma platser som Otto Nordenskjölds forskargrupp hade sin utrustning, för att det skulle bli möjligt att i detalj jämföra klimatdata från början av 1900-talet med data från nutiden. Historiska fotografier användes för att identifiera platser och perspektiv för återfotografering och jämförande analyser av förändringar i miljöerna. Den mest uppenbara observationen är glaciärens minskade utbredning, och att den består i oförändrat läge till 1990-talet och därefter minskar påtagligt.

Det är ändå anmärkningsvärt att träbyggnaden på Snowhillön har stått kvar nästan helt utan åtgärder under 75 år, och därefter med tillsyn en gång per år, och har motstått de frekventa och snöblästrande stormvindarna. Fram till 1990-talet låg en tunga av glaciären direkt söder om den kulle där forskningsstationen står och gav möjligtvis vindskydd. Glaciären smälter och dess kant ligger i dag närmare två kilometer bort. På sommaren kommer stora mängder smältvatten från bergen, och en accelererande faktor är glaciären som bevisligen har minskat i utsträck-

Forskningsstationen på Snowhillön omkring 1995. Foto: IAA.

Forskningsstationen på Snowhillön, januari 2020. Foto: Gunnar Almevik.

ning de senaste 25 åren. Den gamla forskningsstationen på Snowhillön är välbevarad och uppenbarligen motståndskraftig mot vindar. Så länge dörren är stängd, fönstren är hela och de diagonala vajrarna som går från byggnadens takhorn och ner i marken är förankrade kan byggnaden säkert stå kvar i ytterligare hundra år. Det största hotet är emellertid marken den står på.

Ett kulturarv för vem?

Antarktisfördragets lista över kulturarv tillkom samma år som Världsarvskonventionen, 1972, men karaktären på de kulturarv som skyddas och kriterierna för nominering skiljer sig åt.²¹ Kulturarv ska enligt Världsarvskonventionen ha ett "särskilt stort universellt värde [*outstanding universal value*, OUV] ur historisk, konstnärlig eller vetenskaplig synpunkt".²² Världsarvskonventionen har ambitionen att varje kulturarv på listan inte bara ska spegla enskilda händelser eller nationers historia utan besitta ett universellt värde för hela mänskligheten.

Antarktis saknar en permanent befolkning, om vi bortser från den permanens som upprätthålls genom skiftarbete. Det finns inga medborgare på plats som kan uttrycka, agera eller förhandla om vad som bör bevaras som kulturarv utan att bäddas in i det formella systemets regelverk och resurser. Det gäller också forskare. Det finns ingen fullständig vetenskaplig integritet i förhållande till diplomatin kring Antarktisfördraget, åtminstone inte för den forskare som vill bevara möjligheten att återvända. Kulturarvsförvaltningen i Antarktis handlar trots allt väsentligen om att hävda och stödja den viktiga länk som en historisk lämning kan upprätta mellan nationer, territorier och kronologier.²³

De mest frekventa kategorierna av kulturarv i Antarktis är små hus och fyror i sten från upptäcktsfärder och forskning, och de handlar inte sällan om manligt hjältemod, broderskap och umbäranden i vild natur. Kulturarv för vem? De är tillgängliga för ett fåtal forskare och privilegierade kryssningsturister. Vad är det värt att underhålla exempelvis forskningsstationen på Snowhillön om klimatförändringarna trots allt

och inom en överskådlig framtid kommer att rasera kullen och föra den lilla träbyggnaden ut i Weddellhavet? Vilka motiv håller som argument för storskaliga insatser, som att installera kylteknologiska system för att bevara permafrosten i kullen eller att flytta hela byggnaden till en annan säkrare plats?

Min personliga hållning är ambivalent. Det är svårt att inte fascineras av berättelsen om Otto Nordenskjöld och den kamp som expeditionen förde för sin överlevnad. Att vara där gav en möjlighet till inlevelse i berättelsen; att få sitta vid köksbordet på forskningsstationen på Snowhillön i storm när trähuset knakade i fogarna och vinden drog i vajrarna, att stå på en nunatak och titta ut över det antarktiska landskapet, eller att krypa in i stenhyddan i Hoppets vik, som i en krypta och med en stank av träck från pingviner i hundratusental. Jag fascineras också av berättelsen om forskningens vardag, och expeditionens tilltro till forskningens betydelse, och hur de arbetade i fält med utrustning och mätningar under direkt farliga förhållanden. Jag kan vidare känna förlust när spåren i landskapet, som för 120 år sedan formades som ett utomhuslaboratorium av fältstationer, mätpunkter, lager och landmärken, nu försvinner. Arbetet med kulturarv i den avlägsna kontinenten Antarktis kan bidra till att synliggöra de pågående klimatförändringarna. Skörheten i den vindpinade forskningsstationens situation, på kullen som bryts ner under det förändrade klimatet, väcker hos mig en konkret förståelse av det som pågår och som inte behöver förklaras med naturvetenskapliga data.

Kulturarv i Antarktis har kanske störst betydelse som en process? Även om kulturarven är oansenliga finns ambitionen att de ska beröra människor från många nationer. Även om de är avlägsna och otillgängliga ger de anledning för många länder att mötas och samarbeta. Det ger visst hopp att det finns en kontinent tillägnad fred och forskning, där vapen inte får förekomma och inget krigiskt skott har avlossats på 70 år.

Föredrag den 7 juni 2022

Gunnar Almevik var akademiforskare 2015–2021

N O T E R

1. Den här texten är också publicerad i årsboken *Saga och Sed* från 2022, då föredrag om kulturarv i Antarktis hållits för både Kungl. Vitterhetsakademien och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
2. Almevik *et al.* 2021.
3. Expeditionsteamet i CHAQ2020 bestod av fyra svenska medlemmar: Dag Avango och Kati Lindström från КТН samt Gunnar Almevik och Jonathan Westin från Göteborgs universitet. Det argentinska laget hade tre medlemmar: Pablo Fontana och Valeria Contissa från det argentinska Antarktisinstitutet och Héctor Emanuel Mamani Ovejero från Argentinas armé. Fältarbetet i Antarktis utfördes på plats under en månad, från den 10 januari till den 10 februari 2020. Fältarbetet möjliggjordes genom den argentinska militärens logistik, med Herkulesplan från El Palmovar via Rio Gallegos till militärbasen på Marambio (som är det argentinska namnet på Seymourön) och därifrån till Snowhillön och Hoppets vik med helikopter. Dagen då vi lämnade Hoppets vik uppmättes just här den högsta temperaturen någonsin på fastlandet i Antarktis, 18,3 grader Celsius.
4. Avango 2011, 2017.
5. Alvstam *et al.* 2021.
6. Nordenskjöld *et al.* 1904.
7. Alvstam *et al.* 2021, s. 67.
8. För en detaljerad byggnadsbeskrivning och analys, se Almevik *et al.* 2021.
9. Andersson 1944.
10. Andersson 1944; Duse 1905; Nordenskjöld *et al.* 1904; Nordenskjöld & Bodman 1905–1908, 1909; Sobral 1904.
11. Leihy *et al.* 2020.
12. Lintott 2018; Frame *et al.* 2022.
13. SATCM 1991.
14. ATCM 2009, 2018, 2022; SATCM 1991, Annex III, v, VIII.
15. ATCM 2009.
16. ATCM 2022.
17. Lag 266219; Monumento Histórico Nacional 6058/65.
18. Wiklander *et al.* 2001.
19. Almevik *et al.* 2021.
20. Dokumentationen är tillgänglig på <https://antarctica.dh.gu.se>.
21. Barr 2018.
22. Unesco 1972.
23. Avango 2016; Roura 2017.

R E F E R E N S E R

- ALMEVIK, GUNNAR, DAG AVANGO, VALERIA CONTISSA, PABLO FONTANA, KATI LINDSTRÖM & JONATHAN WESTIN 2021. *Built cultural heritage in Antarctica. Remains and uses of the first Swedish SouthPolar expedition 1901–1903*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- ALVSTAM, CLAES GÖRAN, BJÖRN HOLMER, ANDERS LARSSON, MATS OLVMO & SOFIA THORSSON 2021. *Otto Nordenskjöld genom kameran. Forskningsresorna i bilder*, Karlstad: Votum.
- ANDERSSON, JOHAN GUNNAR 1944. *Antarctic. Stolt har hon levat, stolt skall hon dö*, Stockholm: Saxon & Lindström.
- Antarctic Treaty Database*, Secretariat of the Antarctic Treaty, <https://www.ats.aq/devAS/ToolsAndResources/AntarcticTreatyDatabase?lang=e>. Hämtad 16/5 2023.
- Antarktisfördraget*, 1 december 1959, Washington, USA.
- ATCM 2001. *Guidelines for handling pre-1958 historic remains*, Resolution 5, ATCM XXIV – CEP IV, St. Petersburg.
- ATCM 2009. *Guidelines for the designation and protection of Historic Sites and Monuments*, Resolution 3, ATCM XXXII – CEP XII, Baltimore.
- ATCM 2018. *Guidelines for the assessment and management of Heritage in Antarctica*, Resolution 2, ATCM XLI – CEP XXI, Buenos Aires.
- ATCM (Antarctic Treaty Consultative Meeting) 2022. *Guidelines for the assessment and management of Heritage in Antarctica. Final report*, Resolution 1, ATCM XLIV – CEP XXIV, Berlin.
- AVANGO, DAG 2011. "Antarctic stations between whaling, science and geopolitics. The LASHIPA 8 expedition", i Sofia Rickberg red., *Polarforskningssekretariatets årsbok 2010*, Stockholm: Polarforskningssekretariatet, s. 10–13.
- AVANGO, DAG 2016. "Acting artefacts. On the meanings of material culture in Antarctica", i *Antarctica and the Humanities*, London: Palgrave Macmillan, s. 159–179.
- AVANGO, DAG, 2017: "Working geopolitics: sealing, whaling, and industrialized Antarctica", i Klaus Dodds, Alan D. Hemmings & Peder Roberts red., *Handbook on the Politics of Antarctica*, Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, s. 485–506.
- BARR, SUSAN 2018. "Twenty years of protection of historic values in Antarctica under the Madrid protocol", *The Polar Journal* 8:2, s. 241–264.
- Built Cultural Heritage in Antarctica*, Centrum för digitala humaniora, Göteborgs universitet, <https://antarctica.dh.gu.se>. Hämtad 16/5 2023.
- CHAQ 2020 – *Cultural Heritage Antarctica*, Swedish National Data Service (SND), <https://snd.gu.se/en/catalogue/collection/chaq2020---cultural-heritage-antarctica>. Hämtad 16/5 2023.

- DUSE, SAMUEL 1905. *Bland pingviner och sälar. Minnen från svenska sydpolarexpeditionen 1901–1903* [elektronisk resurs], Stockholm: Beijer.
- FRAME, BOB, DANIELA LIGGETT, KATI LINDSTRÖM, RICARDO M. ROURA & LIZE-MARIE VAN DER WATT 2022. "Tourism and heritage in Antarctica. Exploring cultural, natural and subliminal experiences", *Polar Geography* 45:1, s. 37–57.
- LEIHY, RACHEL I., BERNARD W.T. COETZEE, FRASER MORGAN, BEN RAYMOND, JUSTINE D. SHAW, ALEKS TERAUDS, KEES BASTMEIJER & STEVEN L. CHOWN 2020. "Antarctica's wilderness fails to capture continent's biodiversity", *Nature* 583:7817, s. 567–571, doi.org/10.1038/s41586-020-2506-3.
- LINTOTT, BRYAN 2018. "Antarctica. Human heritage on the continent of peace and science", ICOMOS 19th General Assembly and Scientific Symposium "Heritage and Democracy", 13–14th December 2017, New Delhi, India.
- NORDENSKJÖLD, OTTO, JOHAN GUNNAR ANDERSSON, CARL ANTON LARSEN & CARL SKOTTSBERG 1904. *Antarctic. Två år bland Sydpolens isar*, vol. I–II, Stockholm: Bonniers.
- NORDENSKJÖLD, OTTO & GÖSTA BODMAN red. 1905–1908. *Wissenschaftliche Ergebnisse der Schwedischen Südpolar-Expedition 1901–1903. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen*, vol. I–VI, Stockholm: Lithographisches Institut des Generalstabs.
- NORDENSKJÖLD, OTTO & GÖSTA BODMAN red. 1909. *Wissenschaftliche Ergebnisse der Schwedischen Südpolar-Expedition 1901–1903. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen. Bd 2:3, Meteorologische Ergebnisse der Schwedischen Südpolar-Expedition, 2, Tägliche Beobachtungen an Bord der "Antarctic" und auf der Paulet-Insel*, Stockholm: Lithographisches Institut des Generalstabs.
- ROURA, RICARDO 2017. "Antarctic cultural heritage. Geopolitics and management", i Klaus Dodds, Alan D. Hemmings & Peder Roberts red., *Handbook on the Politics of Antarctica*, Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, s. 468–484.
- SATCM (Special Antarctic Treaty Consultative Meeting) 1991. *Miljöskyddsprotokollet*, 4 oktober 1991, Madrid, Spanien.
- SOBRAL, JOSÉ MARÍA 1904. *Dos años entre los hielos 1901–1903*, Buenos Aires: Tragant y Cia.
- Unesco 1972. *Världsarvskonventionen*, 6 november 1972, Paris, Frankrike.
- WIKLANDER, LARS, FRED GOLDBERG & RICARDO CAPDEVILA 2001. *The Swedish Hut in Antarctica. The construction and preservation of the Nordenskjöld hut on Snow Hill Island, Antarctica*, Stockholm: Stockholms byggnadssällskap.